

Side Tiyatrosu ve Çevresinde Onarım-Koruma Uygulamaları ve Sorunları*

Ülkü İzmirligil

Keywords: Side, Pamphylia, Surveys, Excavations, Restorations and their Problems

Anahtar Kelimeler: Side, Pamphylia, Araştırmalar, Kazılar, Onarımlar ve Sorunları

Antalya'nın önemli arkeolojik merkezlerinden biri olan Side, İlkçağda Pamphylia Bölgesi'nin ticaret ve savaş filolarıyla güçlü bir liman kentidir (Res. 1). Aiol ve İyon gibi çeşitli Yunan kabilelerinin istila ettiği Pamphylia, 'tüm kabileler ülkesi' anlamına gelmektedir. Kentin kuruluş tarihi, kesin olarak bilinmemekle beraber, ikinci kolonizasyon hareketi sırasında, yani İÖ 7.yy da Kyme'nin bir kolonisi olarak kurulduğu söylenmiştir. Ancak, daha sonraki çağlarda ana kent ile arasında dini ve kültürel bağ bulunmaması bu tarihleme hakkında kuşkular yaratmaktadır. Tarihleme konusunda filolojik alanda çeşitli görüşler ve yorumlar vardır (Mansel 1968: 2-6).

Grekenin Anadolu kıyılarında yaygınlaştığı dönemde bile Anadolu kökenli dilini kullanmakta ısrar eden tek Pamphylia kenti olan Side, bu dilde "nar" anlamına gelmektedir. Hellenistik, hatta Roma Dönemi'ne kadar Side'de yerel dil hâkim olmuştur.

Side, Batılı birçok gezgin ve araştırmacının ilgisini çekmiştir (Corancez 1816: 373-383, Beaufort 1817: 139 vd., Lanckoronski 1890: 125-152, Fellows 1839: 203-204, Spratt-Forbes 1842: 34-35). 19. yy başında buraya gelen Amiral F. Beaufort bir yazıtta gördüğü *Sidetes* sözcüğünden, buranın Side olduğunu saptamış ve yarımadanın planimetrik bir taslağını yapmıştır. Kont Lanckoronski ise çalılarla örtülü tiyatro yapısının akropol olduğunu sanmıştır.

* Bu makale Sayın Ülkü İzmirligil'in 16.03.2010 tarihinde Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü'nün konferansları çerçevesinde sunulan konuşmanın geliştirilmiş metnidir.

Cumhuriyet Dönemi'nde ilk bilimsel araştırmalar 1943 yılında İstanbul Üniversitesi Arkeoloji Bölümü Başkanı Prof. Dr. A. Müfit Mansel başkanlığında, Türk Tarih Kurumu adına, ele alınmıştır, 1947 yılında başlayan kazılar, 1967 yılına kadar devam etmiş (Resim 2), yedi yıllık aradan sonra 1974 yılında Prof. Dr. Jale İnan başkanlığında Apollon Tapınağı onarımı ile tekrar başlamıştır (Abbasoğlu 2000: 235). Bu çalışmalar, mimarisi Prof. Dr. Mansel, heykeltıraşisi Prof. Dr. İnan, yazıtları Prof. Dr. Bosch tarafından değerlendirilerek yayınlanmıştır (Mansel – Bosch – İnan 1951).

1955-65 yılları arasında kazılar tiyatrodada yürütölmüştür (Mansel – Bean – İnan 1956). Yapıyı kaplayan bitki örtüsü temizlenerek, sahne binasının yıkıntısı kısmen ayıklandıktan ve mimari parçalar tanımlandıktan sonra, Arkeolog-Mimar Dr. Mübin Beken tarafından tiyatronun rölöve ve restitüsyon çizimleri yapılmıştır. Side Tiyatrosu Prof. Mansel tarafından Antoninuslar Dönemi'ne, İS 2. yy ortalarına tarihlendirilerek yayınlanmıştır. Prof. Bean tarafından yayınlanan bir yazıtta “tiyatronun tamiri” olarak bahsedilmektedir (Mansel 1962: 45-56). Son yıllarda bu bölgede yazıtlar üzerine çalışan Prof. Dr. Nollé tiyatronun yapımını Titus Flavius Spartiaticus'a ait olan bu yazıtı yorumlayarak İS 2. yy ortası veya 3. çeyreğine tarihlemektedir (Nollé 2001: 362-364).

Yapılan kazı ve araştırmalar sonucu Side'de tarihi kalıntıların Hellenistik, Roma ve Bizans Dönemlerine ait olduğu anlaşılmaktadır (Plan 1). Hellenistik Dönem kalıntılarında ayakta kalan surlar ve kentin giriş kapıları (Mansel 1968: 127-138) ile antik liman bilinmektedir. Ancak bu devre ait hiçbir yazılı belge bulunmamıştır (Nollé 2001: 457). Bugün büyük bir kısmı betonla örtölen antik limanın su altı ve su üstü kalıntıları 1968'de Dr. Schläger ve Dr. Schäfer tarafından araştırılmış ve planı çıkarılmış, daha sonra Dr. P. Knoblauch tarafından yayınlanmıştır (Knoblauch 1977).

İS 2. ve 3. yy'larda Pamphylia'nın Roma eyaleti olmasıyla başkent olan Side kenti, *nymphaeum*lar hamamlar, tapınaklar ve Agora'lar gibi anıtsal yapılarla donanmıştır. Antik yerleşmenin bulunduğu yarımadaanın en dar yerinde dönemin tüm görkemini, Roma'nın gücünü simgeleyen tiyatro, agoraya bitişik olarak inşaa edilmiştir. Yaklaşık 15.000 seyirci için yapılmış olan bu tiyatronun alt *caveası* doğal toprak eğimi üzerine otururken üst *caveası* Anadolu'da rastlanmayan bir uygulamayla kemerli dış cephesi olan, iki katlı tonozlu bir altyapı üzerine yerleştirilmiştir (Plan 2). Yarım daireyi aşan *caveası* ve orkestrası tonoz örtöülü *parodos*larla, yaklaşık 28 m yükseklikteki 3 katlı sahne binasına bağlanmaktadır (Res. 3-4). Side Tiyatrosu'nun bütün bu yapısal özellikleriyle hem Anadolu tiyatrolarına, hem de İtalya ve

Batı eyaletlerindeki örneklere benzemesiyle tiyatrolar arasında ayrıcalıklı bir yere sahiptir (Bernardi Ferrero 1970: 142).

Side Tiyatrosu'nun tarihi süreç içinde çeşitli değişiklikler ve onarımlar geçirmiş olduğu tarihi kaynaklardan anlaşılmaktadır. Geç İmparatorluk Dönemi'nde, İS 3. yy'ın sonlarında tiyatrodaki yapılan sanat şöenlerinin yerini arena gösterilerine bırakınca, orkestra çukurunun çevresi yüksek bir duvarla çevrilmiştir. Alt oturma sıralarının üzerinde yaklaşık 1.50 m yüksekliğinde devşirme taşlardan yapılmış olan bu duvar, orkestrayı tribünlerden ayırmaktadır (Res. 5). Burada gladyatör yarışmaları ve vahşi hayvan mücadelelerinin (venationes) düzenlenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca bu duvarın dış cephesinin su geçirmez bir harçla sıvanması, sahne binası önünde yer alan *pulpitum*un cephesinde de aynı sıra olması orkestranın su ile doldurularak deniz savaşları (Navmahia) için kullanıldığını göstermektedir.

Kazı ve onarım çalışması sırasında *pulpitum*un cephe duvarı derz aralarında bulunan sikkelerin İS 3. yy'a ait olması orkestranın arena olarak kullanıldığı dönemde yeniden tamir edildiğini göstermektedir. Ayrıca Prof. Dr. Mustafa Adak tarafından incelenen, 3. yy sonu 4. yy başında ait olan bir yazıtta Crispinus adlı bir kişi tarafından *logeionun* (*pulpitum*) onarıldığının belirtilmesi bu hususu desteklemektedir (Adak – Onur 2010). Vahşi hayvan mücadelesi oyunlarının yapıldığı, üzerinde kabartma ve yazıt bulunan İS 3. yy olduğu anlaşılan iki heykel kaidesinde görülmektedir (Res. 6-7). Söz konusu oyunların düzenleyicisi Modesta adında bir kadın ve Modestus adında bir erkek için mahallenin *gerusiası* tarafından dikilmiştir (Mansel 1978: 209-10).

İS 3. yy sonlarına doğru Roma'nın altın çağı bitmiştir. Dağlardan inen kavimlerin saldırısı, Side'yi giderek daha fazla hırpalamaya başlamıştır. İS 4. yy. ortalarına doğru kente bir iç sur yapılması kaçınılmaz duruma gelince, tiyatroların görkemli sahne binası, Attius Philippus tarafından yaptırılan surun bir parçası haline gelmiştir. Sahne binasının Agora'ya açılan kapıları örülerek, yapının içi toprak ve çevredeki yapılardan devşirme malzeme ile doldurulmuştur.

İS 4. yy sonlarına doğru Side'nin yeniden kalkındığı, sur çemberini aşarak nekropol alanına yayıldığı bilinmektedir (Eyice 1960: 54, Eyice 1957: 130-133). Bizans döneminde ise, İS 5-6 yy'larda Side 'Piskoposluk Merkezi' olmasıyla kentte dinsel yaşam egemen olmuş, tiyatro açık hava kilisesine dönüştürülerek oturma sıralarının doğu ve batı uçlarına üzeri tonoz örtülü iki küçük şapel eklenmiştir (Plan 3) (Mansel 1978: 211). Alt *caveanın* batı ucunda yedi sıra sökülerek inşa edilen şapelin cephesinde yer alan kapının söveleri

ve *lentosu* çalışmalarımız sırasında yerinde bulunamamıştır. Muhtemelen 1971 ihalesi sırasında tahrip olmuştur (Res. 8). 1999 yılında doğu *parodosta* yapılan kazı sonucu geç dönemde burada yapılan değişikliklerle tonoz örtülü ve arka duvarında fresk bulunan bir şapel daha ortaya çıkmıştır (Res. 9)¹.

Yapılan epigrafik çalışmalardan da tiyatronun 5.-6. yy'da kilise olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Erken Bizans Dönemi'nde İS 3.-6. yy arası geçirdiği şiddetli depremlerde (Guidoboni 1994, Karagöz 2005: 41) büyük hasar gören yapılardan biri de tiyatro olmuştur. Yıkılan üst kat galerileri bir daha onarılmamıştır. Ancak kemerleri yıkılan alt kat galerileri konglomera yerine kumtaşı kullanılarak özellikle E, F, G, H akslarındaki kemerler Bizans Dönemi'nde düzensiz bir şekilde onarılmıştır (Mansel 1978: 211, İzmirligil 2004b: 249-261) (Plan 4, Res. 10). Kilit taşları üzerinde bulunan yuvarlak çerçeve içindeki haç motifler de bunu göstermektedir. Bu dönemde dış galeri ve arkasındaki mekânlardan bazılarının zeminleri mozaiklerle döşenmiş hatta şapel olarak kullanılmıştır.

Tiyatronun onarımı ile ilgili yazıtlar da yapılan onarımlara ait belgelerdir. Sütunlu caddenin kenarında bulunmuş 4 anıtsal yazıtın ikisinde de *tabula ansata* içinde şiir diliyle tiyatro 'ünü tüm dünyaya yayılmış anıtsal bir yapıt' olarak belirtilmekte, eski prokonsül Phronton'un girişimi ve kentin kendi imkânları ile fil ayakları (*pessos*) ve kemerlerin (*apsis*) onarıldığı söylenmektedir (Mansel 1978: 211-12, Mansel 1964: 240) (Res. 11-12). Diğer yazıtlarda ise Teodoros ve oğlunun onarım işinde emekleri geçtiği bildirilmektedir. Ayrıca bunlardan başka yazıtlardan birinde Glykon'un oğlu (...) İmos'un *scenae fronsun* üst katına ait tanrı heykellerini yaptırdığı belirtilmektedir (Nollé 2001 no.140, Mansel 1978: 205, Bean 1965: 6-7). Bu husus, o dönemde tiyatro cephesinin henüz tümüyle yıkılmadığını da göstermektedir.

Side'de bulunan Bizans yapılarının 9.-10. yy'dan daha geç olmadığı çeşitli yazılı kaynaklardan ve arkeolojik belgelerden anlaşılmaktadır. Özellikle Arap donanmasının akınları ile huzuru bozulan halk, bu dönemde Side'yi terk etmiştir. Oturulmaz hale gelen kent çeşitli depremler ve yangınlarla harabe haline gelmiştir. Yüksek yapısıyla uzaktan seçilen tiyatro bile toprağın ve bitki örtüsünün altında gömülü kalan Roma'nın görkemi, zamana ve doğaya yenik düşmüştür.

1 Konservasyon çalışmaları Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı restoratörlerinden Gülseren Dikilitaş ve Burak Aydoğdu tarafından yapılmıştır. G.Dikilitaş tarafından üç ayrı dönem saptanmıştır.

18. yy sonunda Girit'te çıkan isyanlardan dolayı 1900 yıllarında Giritli Müslüman göçmenlerin yarımada'ya yerleşmesiyle Selimiye Köyü'nün kurulmasına değin Side bir harabeler yığını olarak kalmıştır.

1947 yılında Side'de Prof. Dr. A. M. Mansel başkanlığında kazıların başlamasıyla Selimiye Köyü'ne hareket gelmiştir. 1955-65 tarihleri arasında tiyatrodaki kazılar teknik olanaklardan yoksun güç koşullar altında yürütülmüştür. Bu nedenle, bu dönemde tiyatronun onarımı ele alınamamıştır.

Tiyatronun onarımının, ilk defa, 1966 yılında UNESCO'nun işbirliği ile gerçekleşmesi planlanmıştır. Hatta onarım ekibinin çalışması için yapılan şantiye binaları tamamlanmış, UNESCO danışmanı Piero Sanpaolesi Side'nin mevcut durumunu inceleyerek bir rapor hazırlamıştır. Antik kentin korunması, özellikle tiyatronun estetik ve teknik onarım sorunları hakkında hazırladığı bu raporda yerleşmenin yakın bir bölgeye taşınmasını, antik kentle bütünleşmiş olan eski Selimiye köyünün dondurularak korunmasını öngörüyordu. Tiyatronun onarımı için araç, gereç, onarım ustaları, yönetim bürosu önererek 3,5 yıllık bir inşaat dönemi ve 2 milyon dolarlık bir bütçe tahmin etmiştir. Ancak ilişkiler istendiği şekilde gelişmediğinden bu proje gerçekleştirilememiştir.

1969 yılında Turizm ve Tanıtma Bakanlığı tarafından 'Side ve Çevresi İmar Planı Uluslararası Yarışması'nın ardından güncellik kazanan Side Tiyatrosu 1971'de Bakanlık programına alınmıştır (Res. 13). Bu tarihte Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü tarafından ihale yoluyla yapının onarımına başlanmıştır, ayrıntılı bir rölöve ve restorasyon projesi yapılmadan girişilen bu uygulamada tiyatro'nun alt *cavea*sındaki basamaklar özgün yerlerinden sökülerek, gelişigüzel yerlere oturtulmuş, eksik olanların yerlerine beton dökülmüş fazla aşınmış olanlar ise yeniden tıraşlanmıştır. Basamaklar kalın harçla üst üste oturtulduğundan alt *cavea*da 29 sıra yerine, *diazoma* seviyesine kadar 28 oturma sırası yerleştirilebilmiştir. Artan son sıra *diazoma* kotu üzerine konulmuştur. Böylece yapılan onarım sonucu alt *cavea*nın planı ve eğimi, hatta akustiği de bozulmuştur. Ayrıca bu çalışma sırasında tiyatronun çeşitli yerlerinden, özgün yerleri tespit edilmeden, agoraya çekilen mimari parçalar ileride yapılan çalışmalarda karışıklıklara yol açmıştır.

Bunun üzerine Prof. Mansel'in müdahalesiyle durdurulan, düzeltilmesi imkânsız olan bu tahribin ardından, Genel Müdürlük tarafından Orta Doğu Teknik Üniversitesi Fotogrametri Merkezi'ne (Özdural 1978a: 35-38, Özdural 1978b) tiyatronun 1/50 ölçekli rölöve projesi yaptırılmışsa da alt *cavea*nın özgün durumu belgelenmeden kalmıştır.

Tiyatronun özellikle sahne binasının kısmen toprak altında olduğu sırada yapılmış olan bu rölöve sonucu, 1971 yılında projersiz yapılan onarımda geri dönülmez hatalar yapılmıştır. Aşağıda verilen bazı örneklerde uygulamalar sonucu ortaya çıkan aksaklıklar görülmektedir:

- *Diazoma* da yer alan bloklar belgelenmeden boşaltıldığından özgün durumu bozulmuştur (Res. 13-14). Büyük bir olasılıkla *diazomanın* ön cephesini meydana getiren bu blokların bir kısmı basamakların onarımında kullanılmış olmalıdır. Böylece, onarım öncesi belgelemenin ne kadar önemli olduğu anlaşılmaktadır.
- *Analemma* duvarının kazısı bitmeden hatta duvarın varlığı bile bilinmeden betondan yapılmış olan oturma sıralarından bazılarının duvarın üzerine inşa edilmesi duvarda çatlak ve kırılma gibi bozulmalara sebep olduğu gibi tiyatronun planı da değişikliğe uğramıştır (Plan 5-6, Res. 15). Bu husus, arkeolojik alanlarda yapılan ihalelerde ne kadar dikkatli olmamız gerektiğini bir kez daha hatırlatmaktadır.

Prof. Mansel, Side kitabında yapılan bu onarımı ‘tahribat’ olarak değerlendirek şöyle der, “ümit edelim ki bu anıtsal yapının artık değiştirilmesi mümkün olmayan bu acıklı akıbeti bizlere bir ders olur ve onarım kisvesi altında bu kabil tahrip işlerine tekrar girişilmez. Bunu halen iş başında bulunan değerli ve dinamik genç mimar ve teknisyenlerimizden beklemek hakkımızdır” (Mansel 1978: 213). Değerli Hocamız Prof. Mansel’in bu sözlerini hiç unutmamak ve yapılan işlerin bilimsel olarak yürütülmesini sağlamak için daima özen gösterdik. Buna rağmen bizim dışımızda alınan kararlarla yapılan ihalelerde gerçekleşen uygulamaların yirmi, otuz yıl öncesinden çok farklı olmadığı görülmektedir.

1982 yılında Kültür Bakanlığı adına yeniden ele alınan Side Tiyatrosu’nda, yapının aşamalı restorasyonuna yönelik bir program doğrultusunda çalışmalar başlatılarak onarım projesinin yapılması amaçlanmıştır. Ancak, 2008 yılına kadar 26 yıl süren kazılar sonucu, tiyatronun onarımı için mevcut olanaklarla ‘kısa vadeli’ çalışmalar yapılabilmemiş bu çapta bir onarım çalışmasının gerektirdiği ‘uzun vadeli’ planlama uygulamasına başlanamamıştır (İzmirligil 1984: 313-321, İzmirligil 1985: 387-395, İzmirligil 1986: 127-135, İzmirligil 1990: 193-200, İzmirligil 1993: 243-252). Öncelikle 1983 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi’nden Prof. Dr. Müfit Yorulmaz ve Prof. Dr. İsmet Aka tarafından tiyatro yapısı için bir statik rapor hazırlanmış, tehlikeli bölümler tespit edilerek, kazı ve onarım öncesi alınması gereken ivedi önlemler belirlenmiştir. Bu rapora göre, uzun zaman süreci içinde tiyatrodan ortaya çıkan

bozulmalar, bir süre daha, özellikle deprem gibi bir etken devreye girmezse mevcut durumlarını koruyabilecekleri, ancak bu tür yığma yapıların çoğu zaman aniden çökebilen sistemler olduğu belirtilmektedir (Yorulmaz – İzmirligil 1993) (Res. 16). Bu durumda, çalışma alanlarında önlemlerin alınması gerektiği anlaşılmış ve Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu kararlarıyla çeşitli önlemler projelendirilmiş, özellikle ziyaretçilerin dolaştığı alanlarda kemerler askıya alınmıştır (Res. 17).

Ön hazırlığın en önemli aşaması olarak 1983-85 yılları arasında tiyatroya bitişik olan Agora'nın, zeminde bulunan Geç Dönem suru için buraya yığılan dolgu toprak temizlenerek, bu alanda mimari parçalar tipolojik gruplar halinde düzenlenmiştir. Büyük bir kısmı orkestra içinde yığılı olan (Res. 18) ve bir kısmı 1971 ihale sonucu *agoraya* çekilmiş olan bu parçaların ayrıntılı dökümü yapılmış tümü sahne binası cephesindeki yerlerine göre kotlanarak, rölöve, restitüsyon çalışmalarına başlanmıştır (İzmirligil 1983: 291-295) (Res. 19). Tiyatroya ait mimari parçaların tümlenerek onarılmasının yanı sıra, aynı alanda bulunan *agora portiklerine* ait parçalar da onarılmıştır (Res. 20-21).

Yapıya yönelik koruma-onarım çalışmalarında ise ilke olarak yapıya en az müdahale etme yöntemi seçilerek daha çok koruma ağırlıklı *anastylosis* çalışmaları uygulanmıştır. Yapı malzemesinin bozulma durumları tespit edilerek belgeleme projeleri yapılmış ve çözüm önerileri araştırılmıştır.

1985-89 yılları arasında Yüksek Mimar Müren Beykan mevcut mimari parçalarla sahne cephesi (*sceanae frons*) için bir restitüsyon denemesi yapmıştır. 1960'lı yıllardan (Mansel 1978: 200-201) farklı bir restitüsyon denemesi ortaya çıkararak, 2 katlı gösterilen sahne binasının, aslında 3 katlı olduğu ve bazı mimari parçaların yerlerinde değişiklikler yapıldığı saptanmıştır. O sırada, parodos kazıları henüz yapılmadığından 2. ve 3. katın yükseklikleri belirlenememiştir (İzmirligil 1986: 127-135) (Plan 7).

1992'den itibaren kazıya katılan Prof. Dr. Reha Günay ve ekibi tiyatroya ait mimari parçaların belgelenmesine devam etmiştir. Bunun yanı sıra, 1993-95 yılları arasında kazıya katılan Graz Üniversitesi'nden Mimar Doç. Dr. Karl Friedrich Gollmann, tiyatronun *diazomasında* ölçüm ve araştırmalar yapmıştır. Sonuçta *diazomadan* üst *caveaya* çıkan merdivenler tespit edilerek restitüsyon denemeleri gerçekleştirilmiştir (Plan 8, Res. 22). Daha önce 1960'lı yıllarda yapılan çizimlerde *diazoma* ile üst *caveaya* çıkan merdivenlerin izi bulunmadığı bilinmekteydi (Mansel 1978: 197-198). Daha sonra Prof. Dr. Günay tarafından orkestra, *diazoma* ve *ambulacrum* ile üst *cavea*'da ölçümler yapılarak onarım ön hazırlık ve düzenleme çalışmaları yapılmıştır (Günay 2003: 272-277).

1999-2002 yılları arasında Efes Kazı Başkanlığı tarafından geçici bir süre için tahsis edilen kule, vinç ile kazı ve onarım işleri hız kazanmıştır (Res. 23). Bu sırada *parodos*ların kazısında *scaenae fronsa* ait mimari parçaların düşüş yerlerine göre belgelenmesi ve mimari parçaların birleştirilmesi sonucu sahne binası cephesine ait sütun yükseklikleri 2. kat 4.76 m, 3. kat 3.51 m olarak Dr. M. Büyükkolancı tarafından belirlenmiştir (İzmirligil – Günay 2001: 336, Büyükkolancı 2003: 267-269). Sonuç olarak 3 katlı olan sahne cephesinin 2. kat yüksekliği 8.65 m, 3. kat yüksekliği ise 6.50 m olduğu kesinleşmiş olup bir restitüsyon denemesi yapılmıştır. Dr. H. S. Alanyalı tarafından ise, kaset kabartmaları gruplara ayrılmış ve yapıdaki konumları kesinleşmiştir (Alanyalı 2003: 269-272). Ayrıca *podium* kabartmaları incelenerek değerlendirilmiştir (Alanyalı 2004: 11-18).

2000-2001 yıllarında dış galeriler ve arkasındaki mekânlar Prof. Dr. Günay tarafından statik ve malzeme açısından incelenerek projelendirilmiş ayrıca mimari parçaların daha önce yapılan rölövelerine dayanarak *scaenae fronsun* restitüsyon denemesi yapılmış *podium* alt kotundan itibaren yaklaşık 28 m olduğu belirlenmiştir (Günay 2008: 541-555).

Bu dönemde koruma-onarım programı kapsamında doğu *parodos analemme* duvarı, *pulpitum*, *Latrine*, sahne binasının Agora'ya bakan arka cephesi duvarının (Res. 24-25, Plan 9) koruma-onarım projeleri Mimar Leyla Gültekin tarafından yapılmış olan uygulama, ihale yoluyla kontrolümüz altında yürütülmüştür (İzmirligil 2004b: 249-261).

Prof.Dr. Mansel tarafından mevcut tiyatro yapısının, Hellenistik veya Erken Roma Dönemi'ne ait bir tiyatronun, İS 2. yy Roma İmparatorluk Dönemi'nde genişletilmiş olabileceği belirtilmektedir. Yapılan kazı çalışmaları sırasında arkeolog İ. Akan Atila tarafından tiyatronun alt *caveas*ında mevcut oturma sıraları altında, eski oturma basamakları tespit edilmiştir (Res. 26). Ayrıca, Dionysos Tapınağı'nın güneydoğu ucunun, tiyatronun dış galerisi tarafından kesilmesi de, Dionysos Tapınağı'nın daha eski olduğu, tiyatronun Roma İmparatorluk Dönemi'nde genişletildiği fikrini desteklemektedir. Dr. Büyükkolancı, Dionysos Tapınağı'nın sahne binası kazısından çıkan mimari parçalarını değerlendirerek, Erken Roma Augustus Dönemi'ne ait olduğunu belirlemiştir (Büyükkolancı 2008: 259-282). Daha sonra bu alanda 2005-2006 yıllarında Dr. Mehmet Özhanlı tarafından, düzenleme çalışmaları yapılmıştır (İzmirligil – Özhanlı 2007: 567-569). 2009 yılında kazı başkanı Doç. Dr. Alanyalı tarafından yapılan sondaj çalışmalarında, Dionysos Tapınağı'nın erken dönemi incelenmiş ve İÖ 1. yy'a kadar indiği tespit edilmiştir. Bu incelemeler ilerledikçe tiyatronun ilk yapımı belirlenebilecektir (Plan 10).

2001 yılındaki ihale ile alt *caveada* turizm baskısıyla yapılan hızlı onarım işlerinin ağırlık kazanmasıyla, tiyatronun onarımı kazı ekibinin kontrolü dışında kalmıştır. Müteahhit firmanın alt *cavea* sıralarının onarımında taşın özgün malzemesine uygunluğu ve mukavemeti incelenmeden, az bozulmuş taşların değiştirilmesi eğilimi, kazı ekibini işbirliği yapmakta zorlamıştır. Alt *caveada* ilk dönem basamaklar inceleneceği yerde üzerleri kapatılmıştır.

Side Tiyatrosu'nda, daha önce belirttiğim gibi ancak "kısa vadeli" onarım işleri yapılabilmektedir. Tarihi yapılarda özellikle koruma-onarım projesi öncesi ön hazırlıklar çeşitli aşamalar halinde ele alınması gerektiği bilinmektedir. Bunlar sırasıyla: belgeleme çalışmaları, rölöve ve restitüsyon çalışmaları, analiz ve analitik çalışmalar, koruma-onarım projesi.

Bu aşamalardan elde edilen verilere dayanarak estetik kriterlerle şekillenerek koruma-onarım projesi hazırlanır ve restorasyon uygulaması bunun sonucudur. Koruma-onarım projesi, kazıların analiz ve araştırmaların belgeleme işlemlerinin sonuçlandığı bir aşama olup onarım yalnızca kararların uygulanmasıdır. Acele ve eksik yapılan her onarım telafi edilemez yanlışlıklarla sonuçlanabilir. Tarihi yapılarda koruma-onarım sorunlarıyla ilgili iki, üç nokta üzerinde durmak istiyorum:

1. Tarihi çevrenin korunması değerlendirilmesi ve bugünün yaşantısına olumlu katkıda bulunması uzun vadeli bütçesi olan programlar kapsamında ele alınması önem taşımaktadır. Hatta bu planlamanın makro ölçekte, yani ülke bölge ve sit ölçeğinde yapılan projelerle daha sağlıklı sonuçlara ulaşılabilir. Sit tümüyle ele alınmazsa, onarım için seçilen tekil örnekler anıtsallaşmış olur. Onarılan anıt, yanıltıcı bir odak noktası meydana getirebilir. Özellikle arkeolojik alanlarda koruma-onarım sorunlarına tek anıt ölçeğinde bakmamamız gerekmektedir.
2. Ülkemiz 1950'lerden beri koruma-onarım alanında birçok uluslararası karara katılmış olmasına rağmen, yapılan bazı onarım uygulamaları, koruma ilkelerinin göz önüne alınmadığı, neredeyse bilinmediği kaygısına düşürmektedir. Arkeolojik alanlarda eskitme usulüyle ihale sisteminin iyi sonuç vermediği bir gerçektir. İhale, ancak ön çalışmaların ve koruma-onarım projesinin hazır olduğu zaman, uzmanların denetiminde yapılması halinde iyi sonuç verebilir. Oysaki ihalelerde ön hazırlık (belgeleme, analiz vb) süresi çok kısa tutulmakta, malzeme analizlerine yeterince önem verilmemektedir.
3. Koruma-onarım alanında sürekli bir donanım gereklidir. Restoratör-Mimar, Mühendis, Konservatör, Kimyager gibi disiplinlerarası çalışmalar

yapabilecek uzmanlarla yürütülmesi önem taşır. Ülkemizde uygulama deneyimi bulunan ehliyetli kişilerin az sayıda olması da kontroldeki denetim kaygımızı daha çok arttırmaktadır.

Anadolu'nun en görkemli tiyatroları arasında yer alan Side Tiyatrosu, tarihten günümüze kalan ve korunması gereken maddi belgelerden biridir. Bu maddi belgenin, gelecek kuşaklara doğru yöntemlerle uygulanarak bozulmadan aktarılması gerekmektedir.

Ülkü İzmirliġil Arkeolog-Mimar (Emekli)

Moda Cad. Cem Sok. No: 10/3

34710 Kadıköy

İstanbul / Türkiye

izmirliġil@yahoo.com

Kısaltmalar ve Kaynakça

- Abbasoğlu, H.
2000 “Side Kazıları”, *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi*, Ankara: 235-240.
- Adak, M. – F. Onur
2010 “Side’de Epigrafik Çalışmalar”, *Side’ye Emek Verenler Sempozyumu 2007*, İstanbul.
- Alanyalı, H. S.
2003 “Dionysos Frizi ve Kaset Kabartmaları Çalışmaları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı II*: 269-272.
- 2004 „Gedanken zum Kybele-Kult im Römischen Pamphylien am Beispiel von Side und Perge“, *Anadolu’da Doğdu (Festschrift für Fahri Işık zum 60. Geburtstag)*, İstanbul: 11-18.
- Bean, G. E.
1965 *Side Kitabeleri (The Inscriptions of Side)*, Ankara.
- Bernardi Ferrero, D. de
1970 *Teatri classici in Asia Minore, citta dalla Troade alla Pamfilia* (Vol. III.), Rom.
- Beaufort, F.
1817 *Karamania or a brief description of the south coast of Asia Minor*, London.
- Büyükkolancı, M.
2003 “Parodos 1 ve 2 Kazıları sonucu sahne binası cephe mimarisi”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı II*: 267-269.
- 2008 “Side Dionysos Tapınağına ilişkin yeni bulgular”, Euergetes – Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65.Yaş Armağanı (Cilt 1), İstanbul: 259-282.
- Corancez, L. A. O.
1816 *Itinéraire d’une partie peu connue de L’Asie Mineure*, Paris: 373-383.
- Eyice, S.
1957 « La ville byzantine de Side en Pamphylie », *X. Milletlerarası Bizans Tetkikleri Kongresi Tebliğleri*, İstanbul: 130-133.
- 1960 “Side’nin Bizans Devrine Ait Binalarının Sanat Tarihi Bakımından Değerleri”, *V. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, Ankara: 53-60.
- Guidoboni, E.
1994 *Catalogue of ancient earthquakes in the Mediterranean area up to the 10th Century*, Roma.
- Fellows, Ch.
1839 *A Journal written during an excursion in Asia Minor*, London: 203-204.
- Günay, R.
2003 “Orkestra, Diazoma, Ambulacrom ile Üst Cavea’da Onarım Ön Hazırlık ve Düzenleme Çalışmaları”, *24. Kazı Sonuçları Toplantısı* (Cilt II): 272-277.

- 2008 “Side Antik Tiyatrosu Sahne Binası 1992-2006 Yılları Çalışmaları Sonucu Ön Rapor”, *Euergetes – Prof. Dr. Haluk Abbasoğlu’na 65. Yaş Armağanı* (Cilt 1), İstanbul: 541-555.
- İzmirligil, Ü.
1983 “Side Tiyatrosu Kazı, Onarım ve Çevre Düzenlemesi 1982”, *V. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 291-295.
- 1984 “Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları 1983”, *VI. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, İzmir: 313-321.
- 1985 “Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları 1984”, *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 387-395.
- 1986 “Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları 1985”, *VII. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara: 127-135.
- 1990 “Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları 1989”, *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara: 193-200.
- 1991 “Side Tiyatrosu ve Çevresi Kazı, Onarım ve Düzenleme Çalışmaları 1990”, *XIII. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Çanakkale: 259-263.
- 1993 “Side Tiyatrosu ve *XII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 1992”, *XV. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara: 243-252.
- 2004a “Side Tiyatrosu ve Çevresinde Kazı, Koruma Onarım Çalışmaları (2003)”, *14. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Nevşehir: 281-288.
- 2004b “Side Tiyatrosu ve Bizans Dönemi Kullanımı” *Sanat Tarihi Defterleri 8, Metin Ahunbay’a Armağan, Bizans Mimarisi Üzerine Yazılar*, İstanbul: 249-261
- İzmirligil, Ü. – R. Günay
2001 “Side Tiyatrosu’nda Kazı ve Koruma Onarım Hazırlık Çalışmaları 1999”, *22. Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Ankara: 335-344.
- İzmirligil, Ü. – M. Özhanlı
2007 “Side Tiyatrosu ve Çevresinde Kazı-Düzenleme Çalışmaları (2006)”, *29. Kazı Sonuçları Toplantısı III*, Ankara: 567-578.
- Karagöz, Ş.
2005 *Eskiçağda Depremler*, İstanbul.
- Knoblauch, P.
1977 *Die Hafenanlagen und die anschliessenden Seemauern von Side*, Ankara.
- Lanckosronski, G. K.
1890 *Städte Pamphylens und Pisidiens I*, Wien.
- Mansel, A. M. – E. Bosch – J. İnan
1951 *1947 Senesi Side Kazılarına Dair Ön Rapor*, Ankara.
- Mansel, A. M. – G. E. Bean – J. İnan
1956 *Side Agorası ve Civarındaki Binalar, 1948 Kazılarına Dair Bir Rapor*, Ankara.

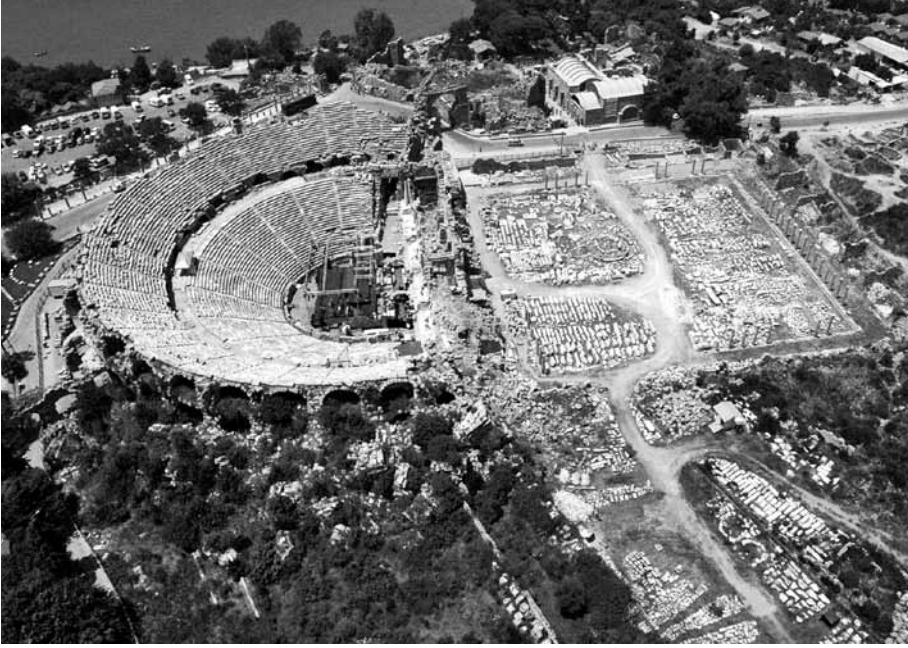
- Mansel, A. M.
1962 "Side Tiyatrosu", *Bulleten XXVI / 101*: 45-56.
- 1964 „Restaurationen und Umänderungen des Theaters von Side in Byzantinischer Zeit“, *Actes du XIIe Congres International des Etudes Byzantines* (Vol. III), Beograd: 239-243.
- 1968 "Side'nin Doğu Şehir Kapısı-1966 Kazısına Dair Ön Rapor", *Bulleten XXII / 126*: 127-138.
- 1978 *Side. 1947-1966 Yılları Kazıları ve Araştırmaları Sonuçları*, Ankara.
- Nollé, J.
2001 *Side im Altertum, Geschichte und Zeugnisse II, Inschriften griechischer Stadte aus Kleinasien 44*, Bonn.
- Özdural, A.
1978a "Fotogrametrik Ölçü Yöntemiyle Side Tiyatrosu", *Türk Tiyatrosu*: 35-38.
- 1978b "Photogrammetric Survey of the Amphitheatre of Side", *Fotogrametria dei Monumenti*: 115-120.
- Spratt, T. A. B. – E. Forbes
1842 *Travels in Lycia II*, London.
- Yorulmaz, M. – Ü. İzmirligil
1993 "The Antique Theater of Side", *Assembly Halls from Antiquity to Present*, IASS, İstanbul.

Res. 1 Side Genel Görünüm

Res. 2 1947'de Selimiye Köyü

Res. 3 Side Tiyatrosu (2001)

Res. 4 Side Tiyatrosu Dış Görünüş

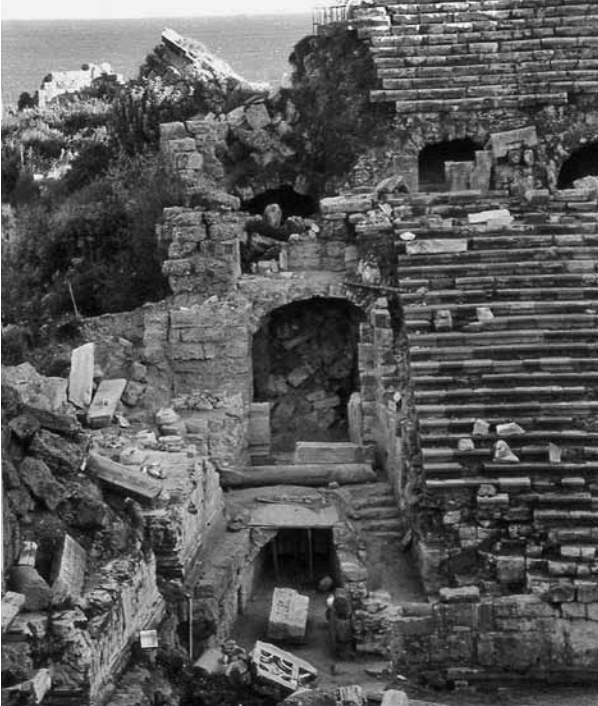
Res. 5 Orkestra Çevresindeki Duvar

Res. 6-7 Hayvan Mücadelesi Oyunlarını Gösteren Heykel Kaideleri

Res. 8 Batı Parodos Şapeli

Res. 9 Doğu Parodos Şapeli

Res. 10 Dış galeri E-F Aksları

Res. 11-12 Tiyatro Onarımı Hakkında Yazıtlar

Res. 13 Diazoma Onarım Öncesi (1971)

Res. 15 Analemma Duvarında Bozulmalar

Res. 14
Diazoma (1983)

Res. 16
Dış Galerideki Deprem
Yıkıntıları

Res. 17
Dış Galeride Askiya
Alınan Kemerler

Res. 18
Kazı Öncesi Orkestra (1982)

Res. 19
Scaenae Frons Parçalarının
Agora'da Düzenlenmesi

Res. 20
Sceanae Frons
Parçalarının Onarımı

Res. 21
Agora Portik Onarımı

Res. 22
Diazoma ve Alt Cavea

Res. 23 Scaenae 2002 Kazı Çalışmaları Sonu

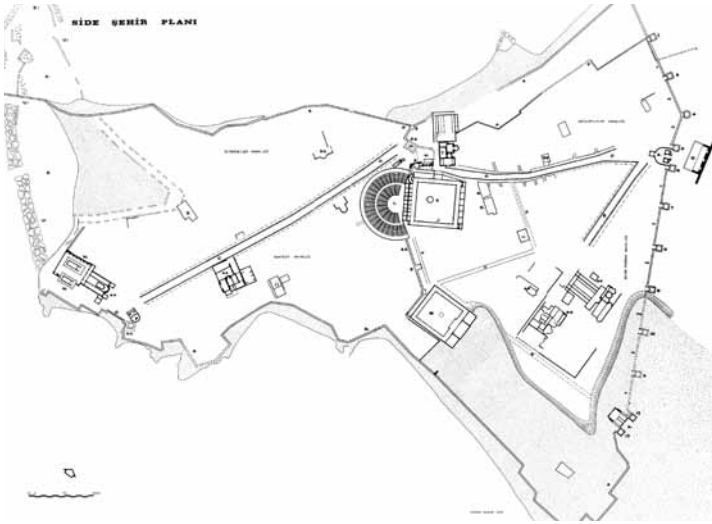
Res. 24 Sahne Binası Arka Cephesi Onarım Öncesi

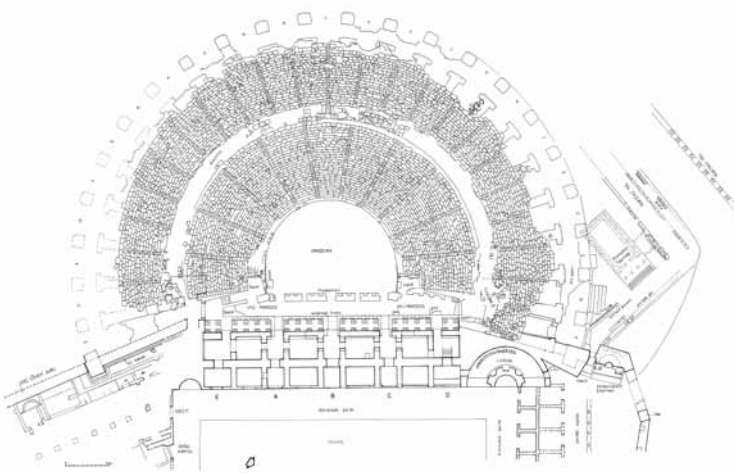
Res. 25 Onarım Sonrası

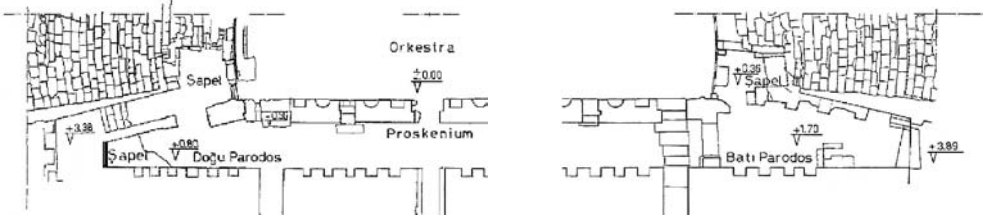
Res. 26
Tiyatronun İlk Yapımına
Ait Oturma Sırası

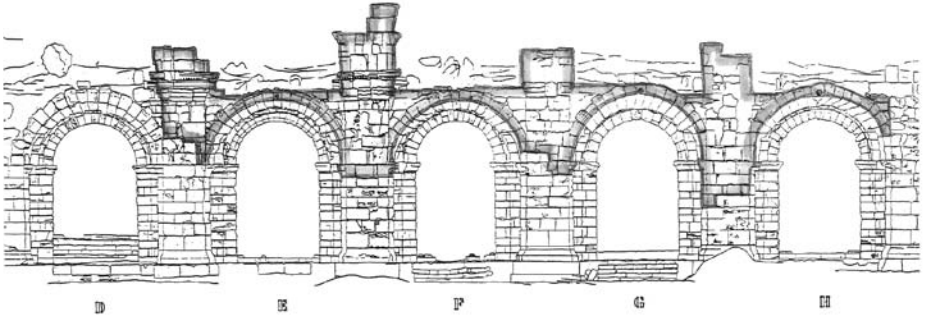
Plan 1
Side Planı

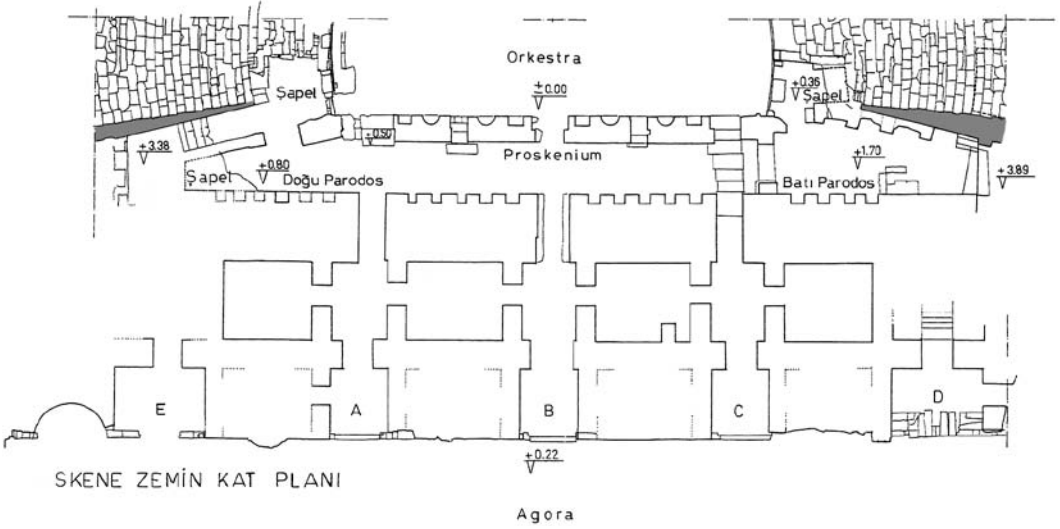
Plan 2
Side Tiyatrosu ve
Çevresi (Özdural'ın
fotogrametrik planı
genişletilmiştir)

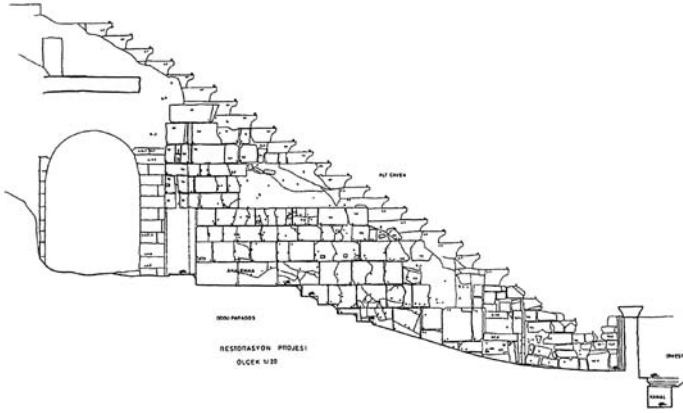
Plan 3 Doğu ve Batı Parodoslardaki Şapeller

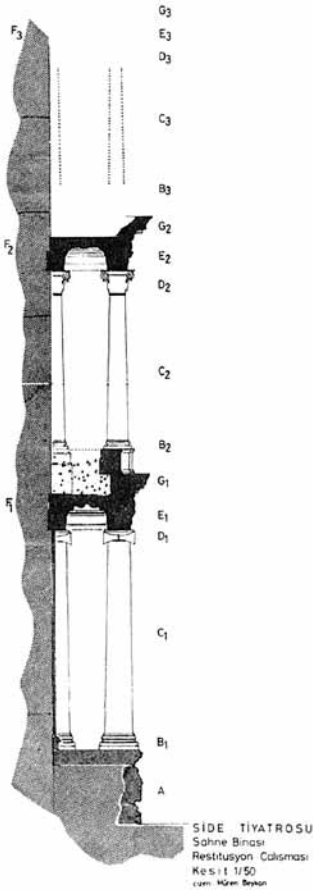
Plan 4 Side Tiyatrosu Dış Galeri Bizans Dönemi Onarımı

Plan 5 Sahne Binası Zemin Kat Planı

Plan 6
Doğu Parodos
Analemma Duvarı

1955-65	1985
Scaenae frons 2 katlı	Scaenae frons 3 katlı
1. kat kompozit sütun başlığı	1. kat ion sütun başlığı
1. kat kornişli geison	2. kat kornişli geison
1. kat yüksekliği 9.25	1. kat yüksekliği 8.30
1. kat podium üzerinde kapılar arası 4 sütun 2 aedicula halinde	1. kat dört sütun tek bir birim halinde
2. kat podiumsuz	2. kat podiumlu
2. kat Korint sütun başlığı	2. kat kompozit başlığı
2. kat dişli saçaklık	1. kat dişli saçaklık
2. kat yüksekliği 8.75 (podiumsuz)	2. kat yüksekliği 8.65 (podiumlu) sütun yüksekliği kesinleşmemiş
	3. kata ait mimari elemanlar-kaide, korint başlığı, renolu arşitrav friz, dişli geison, sütun yüksekliği kesinleşmemiş

Plan 7
Sahne Cephesi
Kesiti ve 1955-
1965, 1985
Arasında Mimari
Elemanlarda Yer ve
Ölçü Değişiklikleri

